

15. Семененко Л. А. Конототивне значення лексичних одиниць як об'єкт вивчення лінгвостилістики і конототивне значення словоформ як об'єкт вивчення морфостилістики / Л. А. Семененко // Записки з загальної лінгвістики. – О., 2002. – Вип. 4. – С. 23–28.

16. Сидельников В. Поэтика русской народной лирики / В. Сидельников. – М. : Учпедгиз, 1959. – 128 с.

17. Словник епітетів української мови / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.

Nataliya KALINIUK

Metaphorical development semantic subordinate of the nomination *earth* poetic word *the field*.

The features of the use in the language of poetry of poetic nomination *the field* are outlined in the article. Paradigmatic and valency properties of nominative row with the rod component *the field* are studied. Frequency and actuality the use of lexeme *the field*, amount of the semantic, figuratively associative branchings in its using in the language of the Ukrainian poetry of XX of century is found out.

Олена Кумеда

Загальнонародна та рідкісна діалектна лексика ХІХ ст. у мові першодруків творів П. О. Куліша

В українському мовознавстві давно назріла потреба створення спеціальних праць про мову окремих письменників на тлі локального говіркового оточення авторів, водночас – і в оперті на докладний аналіз першодруків, а в перспективі – і на рукописи. Такі дослідження дозволять створити мовні кадастри вихідних текстів з різних ареалів, на підставі яких можна буде з'ясувати міждіалектні, а фактично – міждіалектні, зв'язки, стане можливим докладне дослідження механізмів формування основ літературного стандарту.

Визначення особливої ролі П. О. Куліша в становленні літературної норми, її свідомому випрацюванні переводить часткове питання про місце діалектизмів у текстах творів цього автора в загальнонотеоретичну площину

щину. І ця обставина актуалізує необхідність нового вивчення ідіолекту П. О. Куліша на тлі рідного йому східнополіського говору північного наріччя.

Спостереження над мовою першодруків П. О. Куліша¹ показало, що найменше спільних рис між його ідіолектом та східнополіськими говірками виявилося на лексичному рівні (два десятки діалектизмів, які й за життя автора не були східнополіськими локалізмами, а переважна більшість лексику репрезентує абстрактну лексику, а не побутовізми, що утруднює різночасові зіставні спостереження) [4: 211–212].

До більш чи менш поширених територіально діалектних слів, їхніх значень та варіантів за життя П. О. Куліша можна зарахувати ті, які засвідчує Словник за ред. Б. Д. Грінченка, а також інші лексикографічні праці – з покликаннями на мову як самого письменника, так і його сучасників та наступників. Наведемо окремі приклади таких лексем разом із контекстами², у яких їх ужив П. О. Куліш.

1857 р. – *бальяндрáси* (2)³, *бальяндрáсникъ* (Ч.р. 128, 137, 286), напр.: *що за бальяндрáсникъ отсей прудиує; точивъ усякі бальяндрáси; знавъ вінъ лічить усякі болісти* (Ч.р. 20); *гүторити, гүторить* (4), *гүторяють, погүторяють* (Ч.р. 5, 33, 47, 87, 196, 326), напр.: *и зачне сива голова гүторити; повітають й погүторяють де про що; одъ глибки, въ глибку, у глибиці* (2), *по глибці* (Ч.р. 153, 346, 384, 393, 394), напр.: *А возьміть... та киніть въ глибку сѣго бунтовника* (Ч.р. 346); *одягались... у горохваний цвітъ* (Ч.р. 64); *високу зъ дзигарками дзвоницю; башта зъ дзигарами* (Ч.р. 81, 320); *чи щить надъ ворітьми, чи ділованне* (Ч.р. 62); *закопотіли коні* (Ч.р. 91); *важко здихнүвши; далі здихнүвъ; каже, здихнүвши* (2) (Ч.р. 24, 75, 125, 132); *каже, зумівшись, громада* (Ч.р. 298); *Ось кѣ лишъ, я трошки різону по грудині; Кѣ лишъ сюди ноги* (Ч.р. 395, 400); *поспільство, що кұпитця коло Ніженя; кұптесь у полки* (Ч.р. 305, 355); *я самъ тамъ лүчивсь*⁴, *то й чувъ своїми ушима* (Ч.р. 28); *ознаймю передъ усіма, хто тутъ єсть* (Ч.р. 109); *іде собі и не*

¹ Об'єктом нашого прочитання стали першодруки: роман «Чорна рада» (1857), історичний «Хмельницина» (1861) та автобіографічний «Жизнь Куліша» (1868) нариси, оповідання «Орися» (1882), а також одне неприжиттєве видання 1909 р. – поема «Маруся Богуславка»; лексичні риси мови П. О. Куліша аналізуємо у зв'язку зі свідченням діалектних джерел з території східнополіських говірок, в ареалі яких народився та зростав автор.

² Правопис цитованих джерел збережено; свідчення про наголось містять тільки два першодруки ранніх текстів П. О. Куліша (50-60-ті рр. XIX ст.) – «Чорної ради» та «Хмельницини».

³ Цифри в дужках показують кількість словоформ.

⁴ За спостереженнями П. Ю. Гриценка, мова Панаса Мирного відбиває лексему *лучилось* в значенні 'довелося, трапилося' [1: 30].

бачить, и не чує нічого: такъ **опентіла**⁵ ёго Череваниха (Ч.р. 58); **ошибло** ёго страхомъ (Ч.р. 333); товариства **півчвараста**⁶ визволити (Ч.р. 83); **погодивъ** (2) (Ч.р. 38, 53), напр.: Богъ тогді **погодивъ** козацтву; **понявъ** яснуну панну (Ч.р. 56); не **послідуца** міжъ дівчатами (Ч.р. 57); ще **поспіють** съ козами на торгъ (Ч.р. 52); не **постерігъ**, **постерегавъ** (Ч.р. 87, 130), напр.: **постерегавъ** я не разъ, куди прямує сей юрода; **потривай** (3) (Ч.р. 26, 55, 122), напр.: **потривай** бо трошки; **потрутили** (2) (Ч.р. 363, 371), напр.: князь и собі звонтпивъ, щобъ ёго ще гіршъ, ніжъ на раді, не **потрутили**; **правовівся** бъ ти зо мною за це порохомъ та кулею (Ч.р. 77); не **трусись**, **псяюхо**⁷: губи побъешъ! (Ч.р. 43).

1857 та 1861 рр. – не **вонпивъ**, не **вонтпила**, **звонтпивъ** (2) (Ч.р. 136, 169, 322, 371), **звонтпили** (2) (Хм. 36, 63), напр.: Не **вонпивъ** старий Шрамъ, що ёго Петро укладе Тура; міщане **звонтпили**, покидали сокири, оцадку собі просили; **попадутъ** (Ч.р. 127), **попавши** (2) (Ч.р. 419; Хм. 44), **попали** (Хм. 58), напр.: **попадутъ** у свої лапи русу косу; всякому бъ вільно було ёго де **попавши** зъ світу згубити.

1857 та 1909 рр. – який-то ёго шурьякъ **учинивсь** дука!; І владиками сердець їх Тайними **вчинились** (Ч.р. 320; М.Б. 120); **інде** (2) (Ч.р. 62, 63), **інде** (М.Б. 8); напр.: а **інде** гарний колись садъ стоить; **інде** попасу великого шукали; жіноче царство стоить **кріпше** надъ усі царства (Ч.р. 50); **стояти крпко**, сиріч пліндрувати Ксьондза-уніта (М.Б. 129); **лучче** (2), **луччу** (Ч.р. 41; М.Б. 103, 110); якъ ви доскочили такого **огира** (Ч.р. 115); **заржавши огер** над землею звився (М.Б. 45); **погибне** Україна; душа **погибає** (Ч.р. 15, 44); **погибати** (2) (М.Б. 32, 85), **погибають** (М.Б. 122), **погибла** (М.Б. 43); **провадишиъ**, **провадивъ** (Ч.р. 88, 310), **провадить** (М.Б. 132), напр.: Не знать що ти **провадишиъ**, свате!; Що се нам Лях **провадить** нечестивий?; розпознає нешвидку ристъ двоохъ **ступаківъ**; Гривасті **ступаки** ішли під ними (Ч.р. 150; М.Б. 41); за цімъ ледацомъ и обідъ **утеряли**; **память-розум утеряла**; моя мати так дитину, як і ти **втеряла**; **втеряв** свій пишний цвѣт; **втеряв** корогов золотую; **теряю** славу лицарську; **теряють** розум; шкода **теряти** дорогу годину (Ч.р. 372; М.Б. 23, 55, 58, 106, 127, 165); заводять міжъ народомъ **трусу**; страшна **труса** зробилась (Ч.р. 190; М.Б. 94); **тяжко** (Ч.р. 4, 31, 52, 61, 134, 233; М.Б. 150, 166, 187), напр.: Череванъ бувъ **тяж-**

⁵ У Сл.Гр. III, 56 *опентати* – «опутать, отуманить»; у словникові П. О. Куліша до Ч.р. – «опутать, отуманить голову» (Ч.р. 425).

⁶ У Сл.Гр. III, 158 *півчвараста* – «триста пятьдесят»; числівник *полчварта ста* засвідчують українські пам'ятки 1625 р. [3: 232].

⁷ У Сл.Гр. III, 496 *псяюха* – «бранное слово: собачья кровь»; у словникові П. О. Куліша до Ч.р. – «псиное ухо» (Ч.р. 426).

ко грошовитий пань; здобич *тяжко* грішину; *тяжко* покарала; *тяжко*коногий звірь і на такого *тяжко*ногого звіря ще зь-роду ніхто не полéвавъ (Ч.р. 213).

1861 р. – якъ-то вони въ Татар *рабунки* пооднімають и якъ мають іми *дубанитись* (Хм. 65); село чи хутірѣ, все те *рабували*⁸ (Хм. 8); козаківъ... ростускавъ на *рабунокъ* (Хм. 36).

1861 та 1909 рр. – вже й Литві почала Україна *голдувати*; хоть *По-тія* вигнали киями, А *королеві* все-таки *голдують* (Хм. 116; М.Б. 130); *пантрували* та *рабували* побережжя; *Про* козацький хліб насушений всюди *пантрувало* (Хм. 8; М.Б. 149); въ *хурдигу* речниківъ громадських сажали; не одинъ *Русинъ* и панського роду... у *хурдидзі* сидівъ; не хочу з *фурдиги*⁹ й кайданів один *слобонитись* (Хм. 40, 117; М.Б. 106).

1909 р. – *Співай же, Музо, про ту лжу велику, Що вагонить над Сходом і Заходом* (М.Б. 128); *Вергай*** Азіяту-кату *Нас* у пельку злюю (М.Б. 167); *Стала володати* і руками, і ногами (М.Б. 46); *став нас воювати*; *І воює* і руйнує *Всюди* духа правди; *Нехай* іде народи *воювати* (М.Б. 62, 120, 189); *ми Грека звоювали* (М.Б. 59); *від* нужі *облазили... гири*; *чубами* землю *вслали Гири-макотири* (М.Б. 102, 169); *Гирилюгою* *нас* ти з *нагаєм* там *вівці* (М.Б. 180); *Ані* *парчами*, *блватами*, *Не* була *знакомита**** (М.Б. 6); *Розлучи* ся, *не лицяй* ся з *донею* *моєю* (М.Б. 119); *Та* се ти з *Турчином*, з *Ордою* *накладаєш?*; з *езуїтами-ксьондзами* *Накладає-дружить*; *Та* з *езуїтами* й *Ляхами* *накладає* (М.Б. 20, 121, 131); *Як* на *війні* він з *Русью* *обертав* ся (М.Б. 137); *Один* тільки *пан* у *Богуславі* *обібрав* ся (М.Б. 8); *Сіль* на *язик* *тобі!* *печина* в *зуби!* (М.Б. 132); *А* *парубок* *малий*, *підпарубочий*; *Та* *нагодивсь* на *се* *підпарубочий* (М.Б. 98, 160); *Ти* собі *знаходиш* *пільгу* *В* *щедрій* *милостині*; *а* *Жиду* *пільги* *й* *спуску* *не* *давати* (М.Б. 124, 129); *І* *своє* *последнє* *берло...* *Їй* *подав* у *руки* (М.Б. 101); *Поставами* *без* *міри* *кармазину* *й* *сукон* *наклала* (М.Б. 108); *Покіль* *Осман* з *потугами* *надійде*; *Як* *потуги** *запорозькі* *Поведеш* *до* *бою* (М.Б. 135, 154); *За* *приводом* *Серпяг* *та* *Вишневецьких*,

⁸ У тому самому значенні слова *рабувала*, *рабувати* фіксують записи Б. Д. Грінченка з території східнополіських говірок [Грінченко: 138].

⁹ Мова Панаса Мирного відбиває лексему *хурдига* в значенні 'погане приміщення' [1: 30]; слово *фурдига* в значенні 'язниця' поширено в сучасних покутському та гуцульському говорах [5: 92, 93, 106, 122].

* За Ю. В. Шевельовим, лексеми *потуга*, *видмо*, *запомин* – галицькі архаїзми, якими П. О. Куліш послуговувався в якості абстрактної лексики, причому дві останніх – можливі полонізми [7: 30].

** За Ю. В. Шевельовим, *багнітувати*, *вергати*, *кадуки*, *раріг* – галицькі архаїзми, репрезентанти побутової лексики XVI-XVII ст. [7: 31].

*** За Ю. В. Шевельовим, *знакомитий* – галицький архаїзм, репрезентант емоційно-оцінної лексики [7: 31].

**** На припущення Ю. В. Шевельова, *боржій* – безпосереднє запозичення з галицьких говорів, що відповідає активному слововжиткові [7: 32].

блукали в полі вовчими слідами; мільйони, що козацтво здавна **За приводом Петра** напліндрувало (М.Б. 29, 162); **І в темнім богомільстві злість про-шнулась** (М.Б. 129); **Та раяти**¹⁰ в обозі тільки вмю (М.Б. 130); **Тридцять нас братів спрягло ся; на смерть великим горем... спрягли ся** (М.Б. 167, 171); **Сама до тху**¹¹ отрутою візьмусь (М.Б. 187); **У вічи мов ножем йому штирхає** (М.Б. 33).

Першодруки різних років відбивають лексеми **одежа** (Ч.р. 3, 64; Хм. 29, 101; Ж.К. 324; М.Б. 70, 113), напр.: **по одежі; носили личакову одежу; не любивь одежі недбалої; одежу пишну; блищить на нім одежа; одвітовати**¹² (Ч.р. 22, 49, 69, 220, 250... 403; Хм. 71, 72, 74; Ж.К. 34; Ор. 13), **одвіт** (Ч.р. 49, 88... 320; Хм. 47, 91; Ор. 15), напр.: **не ждавь Гвинтовка одь свого зятя такого одвіту; знайшовь би Петро, якь одвітовати; «Шкода говорити» одвітувавь Хмельницький; не одвітовали ёму й разу зь гармати; одвітує той голосно; бачуть панотець, що не дїждетця одь неї одвіту.**

Вищенаведені лексеми переважно східноукраїнського поширення. Імовірно, до південно-західних регіоналізмів за часів П. О. Куліша треба зарахувати ті слова, які в лексикографічних працях, крім мови його текстів, підтверджено здебільшого мовою західноукраїнського письменства чи записами діалектного мовлення з відповідного ареалу. Наведемо приклади.

1857 р. – **боржій**^{***} (Ч.р. 89, 168, 251, 268, 269, 351), напр.: **поїдьмо боржій у Печерський, ато не застанемь на службу; боржій за всіх поспішали; пійшовь боржій за двома Запорозцями; давай міні боржій коня; вона хотіла вимовитись**¹³; **но Шрамь припинивь її** (Ч.р. 110); **до послїду**¹⁴ **дней; Сомка до послїда-години допроводити** (Ч.р. 88, 380).

1861 р. – **одинь на одного наступає, одинь одного багнітує**^{**} (Хм. 93); **до Люблина грасували, села палили; зь Венграми й Шведами по Польщі грасувати**¹⁵ (Хм. 116); **не завжди імь про ту єдність кучили**¹⁶ (Хм. 19).

¹⁰ Мова Панаса Мирного відбиває лексему *раїти* в 2-х значеннях – ‘радити’, ‘робити’ [1: 30].

¹¹ У Сл.Гр. IV, 299 *тху* – «скільки духу, скільки сили» .

¹² *Одвітовати, одвіт* зафіксовано тільки в прижиттєвих першодруках.

¹³ У такому значенні *вимовлятися* «було загальноновживаним у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., а також у мовленні української інтелігенції. Воно засвідчене творами О. Кобилянської, працями відомого лексикографа З. Кузелі... а також листуванням Лесі Українки... Формування цього значення припадає, як можна гадати, на староукраїнський період, адже воно властиве й для дієслова польської мови *wymawiać się*, а віддієслівний іменник *wymowka, wymowka* – «відмовка, викрут» – фігурує вже в пам’ятках XVI – першої половини XVII ст. [6: 25].

¹⁴ У Сл.Гр. III, 363 *послід* – «конец» .

¹⁵ Відповідно до ЕС I, 586, діалектизм *грасувати* запозичений з польської (*grasować*); відомий в українській мові з XVII ст. у значенні ‘грабувати, плаундрувати’.

¹⁶ У Сл.Гр. II, 335 *кучити* – «надоедать кому, причинять неприятности» .

1909 р. – *І до долівки **звідем** серед ночі Прибив його в оранді у лоху* (М.Б. 160); *Мов пугач степовий, **парогів**¹⁷ брат крилатий* (М.Б. 71); *Як хижий **паріг** зиркає очима* (М.Б. 129); *Зробила з нього не судьдю, а ката, Щоб їй ми зоставляли «**кадуки**» *** (М.Б. 157); *не **требує** підмоги* (М.Б. 21); *Посліпити людям очи, Душі **показити**¹⁸* (М.Б. 120).

Рідкісними, можливо, були слова, підтверджені в Словникові за ред. Б. Д. Грінченка тільки ілюстративними контекстами з мови П. О. Куліша (і редактованої ним «Основи»), його етнографічних записів (Записки о Южной Руси, 1856-1857 рр.) та творів дружини Ганни Барвінок, а також подані без покликань.

1857 р. – *щось и **блявкнувъ** съ простоти; що-небудь **блявкне**, да такъ же то козаківъ гіркимъ словомъ зневажае* (Ч.р. 28, 313); *нашому брату дають оглоблю по **гамалику**¹⁹* (Ч.р. 354); *треба понасипать **горлахи**¹⁹ пашнею* (Ч.р. 131); *изозвати **зуповную**²⁰ раду* (Ч.р. 26); *горілка, меду, пива такъ за їми въ **куфахъ**²¹ и їздять* (Ч.р. 85); *людей середъ зїми по **ломкахъ**²² лѣдовихъ у плугъ запрягати* (Ч.р. 10); *помчавсь одъ їхъ **не-обзиръ*** (Ч.р. 299); *всяке горе на душі **одлигне*** (Ч.р. 33); ***окорми** и **напитки** одъ людей вимагати* (Ч.р. 10); *окаянний пройдисвітъ такъ усіхъ **омамивъ**²³, так по душі були темному людові тїі лукавіи ухватки* (Ч.р. 268); *вона, голубонька, справді **рознемоглась*** (Ч.р. 133); *козаки дуже вже **розопсїли**²⁴: «Ось ми-то люде, а то все грязь!* (Ч.р. 108); *люде значні да **шаблѣвані*** (Ч.р. 64); *Сомко на коняхъ, **шатно** и при оружжю* (Ч.р. 330).

1857 та 1909 рр. – ***жаковати*** (Ч.р. 345), ***жакувати**, не **жакуймо**, **пожакувати**, **жакували**-плїндрували* (М.Б. 16, 102, 156), напр.: *и почали вози своїхъ старшинъ **жаковати**; **пожакувати** крамні комори; Збогатила хижу силу **Жакуваньем**-лупом* (М.Б. 28); *ходять у семряжкахъ да въ **кажанкахъ**²⁵;*

¹⁷ У Сл.Гр. IV, 6 *parig* – «балабан»; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б.: «*parig* = рід сокола» (С. 503).

¹⁸ СУМ VII, 9 подає *показити* з покликанням на Сл.Гр.

¹⁹ У словникові П. О. Куліша до Ч.р. *горлахи* витлумачується так само, як і в Сл.Гр. I, 313: «*яма* для хранения хлеба в зерне» (Ч.р. 423); ЕС I, 568 фіксує *горлова яма* «*яма* у вигляді глечика для зберігання зерна».

²⁰ У Сл.Гр. II, 189 *зуповний* – «полный»; у словникові П. О. Куліша до Ч.р. – «полный, совершенный» (С. 424).

²¹ У Сл.Гр. II, 207 *куфа* – «бочка».

²² У Сл.Гр. II, 376 *ломка* – «место, где бьют лёд».

²³ У Сл.Гр. III, 52 *омамити* – очаровать, обворожить.

²⁴ У Сл.Гр. IV, 46 *розіпсїти* – «испортиться нравственно».

²⁵ У Сл.Гр. II, 207 *кажанок* – «меховая или кожаная куртка»; у словникові П. О. Куліша до Ч.р. – «короткий лёгкий кожух» (С. 424); у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 506): «*закладуют кажанки* = заставляють кожущи».

у дѣтянихъ сорочкахъ да въ дирявихъ кожушкахъ-кажанка́хъ (Ч.р. 85, 87); Закладують останні **кажанки** (М.Б. 156); (о)слобонити(сь)²⁶ (Ч.р. 91, 142, 190, 197, 220; М.Б. 20, 106, 109, 166), напр.: **слобонівъ** одъ їхъ; ти жъ не разъ **слобонявъ** мою голову одъ смерти; від кайдан... **ослобонив ся**; се Господь із рук поганських тебе **ослобонив**; буймистрове та **райці** магистратський (Ч.р. 297); Він каишелян і **райця** королівський; Посел і старший **райця** королівський (М.Б. 130, 157).

1861 р. – одвернулись заразъ назадъ до городівъ и **на-поворітмя**²⁷ до Корсуня... двинули; Татарва **на-поворітмя** до Криму суне та ін. (Хм. 56, 66, 81, 83, 95, 105); зоставсь Виговський середь степу **самошість**²⁸ (Хм. 95).

1868 та 1909 рр. – грошима вони вже ёго **обмислять** (Ж.К. 298); На попа за се козацтво нарікало... Роковщиною його не **обмисляло**; Аби ти **обмислив** итаньми Нүжденну голуу (М.Б. 7, 170).

1909 р. – **виповняти** все; діло **виповняє**; **виповняв** усі пости съвятїї (М.Б. 63, 68, 145); **відхаяла** сю бідолошину (М.Б. 36); **гайдабури**²⁹ (наз. відм. множ. / род. одн.), **гайдабурів** (М.Б. 43-44, 85, 111, 151, 154), напр.: ринув ся, щоб стерти З лиця землі невірних **гайдабурів**; **гуррикан**³⁰ летучий; **гуррикан** ширококрилий; Да снидуть на тебе всі бурі й **гуррикани**!; Мов вихор-**гуррикан** в манастирі підняв ся; Та се був **гуррикан** веселости съвятої; На царство... З Ляхами налетіли **гурриканом** (М.Б. 39, 42, 141, 148); Киплять меди по кубках **джереластих**³¹ (М.Б. 134); Усе **запомином**^{32*} і нетямом окрилось (М.Б. 142); над воротьми **Значка**³³-комишина (М.Б. 15); В головах **ковтяхи** (М.Б. 104); замки пудові у дверей забряжчали, І засови у **кунах** залізни важкі завищали (М.Б. 107); З ним **лойтрака**³⁴ він гарно вистилає; кладуть стару на сіно (М.Б. 34); **луп** (М.Б. 22, 28, 147, 151, 158), напр.: пішла живого **лупу** В

²⁶ Один із варіантів цієї лексеми відбито в пісенному фольклорі «Чорної ради»: «Чи вже жъ дармо тая безчасна Україна Богові молила, Щобъ міцна Ёго воля съ-підъ кормиги Лядської **слобонила**...» (Ч.р. 190).

²⁷ Першодрук 1861 р. у цьому значенні фіксує також лексему **на поворіть**: «Якъ же почули Татаре гарматну грюкотню, заразъ чогось вжахнулись и, мовъ те вороння степомъ **на поворіть** шугнули» (Хм. 95).

²⁸ У Сл.Гр. IV, 101 **самошість** – «сам-шесть» .

²⁹ У поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 501): **гайдабура** = розбійник.

³⁰ У Сл.Гр. I, 341 **гуррикан** – «ураган» .

³¹ У Сл.Гр. I, 375 як тотожні подано **джерелатий** та **жерелатий** у значенні «с большим отверстием, с большим жерлом» ; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б.: «**джереластий** = з широким отвором, з великою пащею» (С. 505).

³² У Сл.Гр. II, 83 **запомин** – «забвение» .

³³ У Сл.Гр. II, 172 **значка** – «метка» .

³⁴ У Сл.Гр. II, 375 **лойтрак** – «повозка, телега» ; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б.: «**лойтрак** = драбинястий віз» (С. 501); згідно з АУМ (Т. III, ч. 2, карта № 94), назву **лойт'рак** у значенні 'віз для перевезення снопів, сіна, соломи' зафіксовано в молдавських говорах.

Дикім полі доглядати; на луц у чужоземця Руки загрибуці; на луцах добре поживив ся; Твою наслідню³⁵ мрію зневажати (М.Б. 128); *Пропивають у шинкарки Нащадки³⁶ жіночі* (М.Б. 13); *Полумертву, невладушчу³⁷, Нетямну³⁸ людину* (М.Б. 46); *Усе запомином і нетямом³⁹ окрилось* (М.Б. 142); *Та й став нас воювать сей пинда навіжений; Против церкви шапок через пинду дурну не здіймали; пинда багачів* (М.Б. 62, 105, 191); *вквітчав ся труп не маком, порубом⁴⁰ рицарським* (М.Б. 57); *Кругом султана честь і славу потребляли⁴¹* (М.Б. 57); *смертного над вічну прекладати⁴²* (М.Б. 165); *молитвами Пречисту та Святих угонобляти; Наїдалось-напивалось... І танцями вгоноблялось* (М.Б. 136, 163); *козак людей юртує* (М.Б. 180).

Деякі з вищеназваних лексем у реєстр СУМ внесено із покликаннями на мовну практику П. О. Куліша, зокрема, *відхаяти, ковтях, обмислити, поруб, постерігати, прочнутися⁴³, тімаха, юртувати*, а такі, як *необзир, погоджати, послідуший, потривати, потрутити, провадити, рознемогтися, слобоняти, ослобонятися, тяжко, утеряти, учинитися* та *шатно* проілюстровані мовою «Чорної ради», *постав* ‘сувій, штука (тканини)’ – мовою «Марусі Богуславки». Листи П. О. Куліша 40-50-х рр. засвідчують лексеми *боржій, ке, лучатися, обмисляти⁴⁴*.

Імовірно, маловідомими у східноукраїнській мовно-літературній практиці за часів П. О. Куліша були лексеми, що не ввійшли до реєстру Сл.Гр. Зокрема, це такі: 1857 р. – *не глядять дороги, а такь куди зоря і мчатця; не кидай було плохо нічого* (Ч.р. 53); *чи виросте зь ёго добрий козакь, чи закорявіє⁴⁵, якь Жидовча* (Ч.р. 67); 1868 р. – *печатня⁴⁶ по-малу-малу дійшла до упаду;*

³⁵ У Сл.Гр. II, 520 наслідній – «наследственный» .

³⁶ У поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 500): «нащадки = ощадки, ощадності» .

³⁷ У Сл.Гр. II, 540 невладуший – «бессильный, беспомощный» .

³⁸ У Сл.Гр. II, 561 нетямний – «безчувственный, находящийся в бессознательном состоянии» .

³⁹ У Сл.Гр. II, 561 нетям – «непонимание» ; за даними ЕС V, 701, нетям має два значення, у яких його фіксує Малорусько-німецький словар Е. Желехівського, С. Недільського: «нерозуміння; неприємність, забуття» .

⁴⁰ У Сл.Гр. III, 355 поруб – «раны?» .

⁴¹ У Сл.Гр. III, 381 потребляти – «истреблять, истребить» ; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 502): «потребляти = нищити, вигубляти» .

⁴² У Сл.Гр. III, 404 прекладати над що – «предпочитать чему» .

⁴³ У виданні 1909 р. відбито *прошинулась* (М.Б. 129).

⁴⁴ Щоб якомога *боржій* простовав; *посилай боржій* у Борзну; *пошли цонайборзій хлопця; ке* лиш я перш начертаю собі усю картину; *а скоро лучиться, зараз переведе; обмисліть* нас добрим возом [ЖЛ, I: 142, 216, 223, 240; II: 203, 300].

⁴⁵ Сл.Гр. II, 53 фіксує *закорявіти* – «закоряветь» .

⁴⁶ За спостереженнями М. А. Жовтобрюха, *печатня* віднаходиться в західноукраїнській періодиці 1848-1860 рр. у зв'язку із «зародженням і розвитком преси та організацією видавничої справи» [2: 207]; лексему *печатня* фіксує Малорусько-німецький словар Е. Желехівського, С. Недільського (за даними ЕС III, 363).

зосталось на **печатні** (Ж.К. 312); 1909 р. – *Я кинувсь братнє видмо* обіймати; Коло мене щось мов ходить... Чи тїнь, чи людина? /.../ Бо не чути, як ступає По землі се видмо; Так ти не Левко, не видмо?...* (М.Б. 44, 47, 50); *Не так гірко мені з молодими літами прощатись, Як в Петра Сагайдакиного пентюхом⁴⁷ з вами назватись* (М.Б. 106); *Жив при бідности старенький піп тімаха⁴⁸; його, тімаху, Відставлено від осяйної служби* (М.Б. 7, 94).

Отже, у доборі лексичних елементів П. О. Куліш спирався на широке коло говірок Сходу України (південно-східних та східнополіських), настільки вони були представлені в тогочасному художньому та публіцистичному дискурсах; водночас письменник залучав і південно-західні регіоналізми, які знав із публікацій та безпосередніх контактів з носіями цих діалектів. Відтак П. О. Куліш свідомо виходив за межі питомого східнополіського оточення, цілеспрямовано орієнтуючись на весь українськомовний обшар. Підтвердженням останньому є провідний принцип його концепції розбудови нової української літературної мови – народність та етнографічний підхід, неодноразово підкреслюваний у редакторських порадах, зокрема й письменникам-чернігівцям, в оцінці мови художніх творів Т. Г. Шевченка, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, І. С. Нечуя-Левицького. Імовірно, як вияв народнорозмовної орієнтації П. О. Куліша треба розцінювати наявність у його першодруках численних фонетико-морфологічних варіантів лексем (*грабувати, рабувати; на поворот, наповоротмя; одвіт і одповідь, одвітовати і одвічати, одказувати і відказувати; остатись, зостатись; після, опісля і послі, навпослі; потривати, постривати; проти, против; семряга, семряжка і сімряга, сіромяга; супроти, супротив; тоді, тогді; узріти, зуздріти*), синонімів (*болізнъ і хвороба, хвороба; боржій, скорій; годи, літа, роки; думка, миль; звізда, зоря; лучче, ліше, краще; свари, чвари* тощо).

Джерела

АУМ

Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1984-2001. Т. I : Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – 1984. – 498 с. Т. III : Слобожанщина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. – 2001. – 267 с.

⁴⁷ У поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б. (С. 504): *пентюх* = тюхтій, телепало, нездара; у Словникові М. Фасмера рос. *пентюх* – увалень [Фасмер, I: 106]; відповідно до ЕС IV, 335, *пентюх* – «рептух, мішок для годівлі коней у запряжці»; Малорусько-німецький словар Є. Желехівського, С. Недільського відбиває *пентюховатий* в значенні 'нудний; маявий; незграбний' [ЕС, IV: 335].

⁴⁸ Сл.Гр. IV, 265 подає лексему *тімаха* в ін. значення: «смыслийши, понимающий, мастер, мастерица в каком-либо деле; удалец»; у поясненнях Ю. С. Романчука до М.Б.: «*тімаха* = бурлака, нетяга» (С. 499); СУМ X, 142 витлумачує *тімаха* як 'нетяга, бідолаха' та ілюструє його мовою І. П. Котляревською й П. О. Куліша.

- Гринченко** Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губернияхъ / Б. Д. Гринченко. – Вып. 1. – Черниговъ, 1895. – С. 80-296.
- ЕС** Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред. та ін.)]. – К. : Наук. думка, 1982-2012. – Т. 1-6. (Словники України).
- Ж.К.** Жизнь Куліша // Правда. – 1868. – № 2. – С. 19-21 ; № 3. – С. 32-34 ; № 4. – С. 45-46 ; № 24. – С. 283-286 ; № 25. – С. 296-300 ; № 26. – С. 311-312 ; № 27. – С. 322-324 ; № 28. – С. 335-336.
- КЛ** Куліш П. Повне зібрання творів. Листи : у 2 т. / Пантелеймон Куліш ; [упор., комент. Олесь Федорук]. – К. : Критика, 2005-2009. Т. I: 1841-1850. – 2005. – 648 с. Т. II: 1850-1856. – 2009. – 672 с.
- М.Б.** Куліш П. Маруся Богуславка / Твори Пантелеймона Куліша : у 6 т. / П. Куліш ; [вступ. ст. Юл. Романчука]. – Львів : Просвіта, 1908-1911. – (Руска письменність). Т. 2. – 1909. – С. 5-192.
- Ор.** Куліш П. Орыся / П. Куліш. – К., 1882.
- Сл.Гр.** Словарь української мови : у 4 т. / [упор. з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко]. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1958. – (Надруковано з видання 1907-1909 рр. фотомеханічним способом).
- СУМ** Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
- Фасмер** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964-1973.
- Хм.** Куліш П. Хмельницина / П. Куліш. – СПб., 1861.
- Ч.р.** Куліш П. Чорна рада / П. Куліш. – СПб., 1857.

Література

1. Гриценко П. Ю. Ідіолект і текст / П. Ю. Гриценко // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць. – К. : Наук. думка, 2007. – С. 16-43.
2. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. – 415 с.
3. Історія української мови. Морфологія / [С. П. Бевзенко, А. П. Гриценко, Т. Б. Лукінова та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 540 с.
4. Кумеда О. П. Ідіолект П. О. Куліша на тлі східнополіського діалекту : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Кумеда. – К., 2011. – 485с.
5. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / М. Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.

6. Федунувич-Швед О. Лексика перекладів Миколи Лукаша в одинадцятитомному «Словнику української мови» / О. Федунувич-Швед // Урок української. – 2007. – № 2-3. – С. 24-27.

7. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Львів - Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка, Українознавча бібліотека НТШ, 1996. – 192 с.

Olena KUMEDA

Public and rare dialect lexicon of XIX century in language of the Kulish's first printing

In article on a material lifetime primary sources and in a support on P. Kulish's local dialect environment lexical features in his language are considered; their genesis in a context of eastern Polissia dialect is found out; also orientation of the author the broad audience eastern Ukrainians dialects is proved. Further inquiry on language of Kulish's first printings will make it possible to create an integral work about idiolect of the writer and to identify its role in development of new Ukrainian literary language.

Лідія Тименко

Абстрактні іменники у реєстрі Зведеного словника

Складність розвитку абстрактних іменників є багатою базою для дослідження лексикографічної фіксації цих одиниць, зокрема, в межах створення зведеного реєстру української лексики.

Уперше поділ імен на конкретні та абстрактні запропонував англійський філософ і логік Дж. С. Мілль у середині XIX століття. Він зробив найповніший аналіз абстрактних іменників на основі характеру знакового словесного значення та своєрідності мовних засобів його вираження в системі лексики. У подальшому проблема абстрактних іменників була відображена в працях відомих мовознавців О.О. Потєбні [7; 8], Г.А. Уфимцевої [11], В.В. Веселитського [3], О.А. Колеснікова [4], Л.М. Полюги [5, 6], Н.П. Романової [9], Н.Л. Томи [10], Л.О Чернейко [12] та ін.

Особливої уваги заслуговує вчення видатного філолога О. О. Потєбні про абстрактне та конкретне в мові. Хоча окремого дослідження з цієї проблеми лінгвістом не створено, проте надзвичайно глибокі думки про зв'язок між